

Х

**ЦЕРКОВНА
ІСТОРІЯ В
КРАЄЗНАВЧИХ
ПОШУКАХ**

УНІАТИ-ПОКУТНИКИ. МІФИ ТА ФАКТИ ВІРВЧЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

Однією з «білих плям» у сучасній вітчизняній історії та релігієзнавстві є течія покутників. Про неї написано, по-перше, надзвичайно мало і, по-друге, написано вкрай упереджено, однозначно негативно. Так, чи не в єдиній цілісній брошурі про віруючих А.Шиша «Уніати-покутники. Хто вони?» (Ужгород, 1987) зазначається, що, опинившись перед фактом згасання релігії взагалі, відмирання пережитків уніатства зокрема, жменька нелегально діючих уніатських проповідників вдається до різних способів, щоб якимось оживити релігійні пересуди, утримати в своїх руках рештки віруючих. Саме з цією метою уніатсько-націоналістичні елементи сфабрикували в 1954 році «чудо» — з'явлення «Божої матері» біля Середнянської гори у Войнилівському районі Станіславської області (тепер Калуський район Івано-Франківської області — В.П.). І хоч задуми їх провалилися, все ж частина віруючих стала жертвами фанатизму. Покутники під прикриттям релігії штовхали людей на антигромадські вчинки, радили відмовлятися від праці, від радянських документів, вмовляли не посилати дітей до школи тощо.

Розкриваючи сутність покутництва, а заодно й греко-католицизму, А.Шиш не шкодує чорних фарб. На його думку, Середнянське «чудо» є одним з найбільших шахрайств уніатсько-націоналістичних проповідників за останні десятиріччя. Ініціатор провокації Гнат Солтис, недовчений семінарист Станіславської духовної семінарії, без вагань примкнув до уніатсько-націоналістичних елементів, котрі продовжували боротьбу проти радянського ладу.

Таємно отримавши посвячення в сан священника від єпископа І.Лятишевського, який перебував в Казахстані на засланні, Г.Солтис, виконуючи вказівки останнього, намагався організувати опір соціалістичним перетворенням на Прикарпатті, вступив у контакт з воюючими ще не розбитими військами ОУН-УПА, домовився з ними про спільні антирадянські дії. Незважаючи на повний крах своїх підступних замислів, Г.Солтис ідейно не роззброюється, замишляє нові інтриги проти радянських людей, зокрема інсценізацію чуда, яке мало б зміцнити його авторитет. Найближчими однопдумцями у цій провокації стали колишній греко-католицький священник А.Поточняк, черниця Г.Жирук, сестра Г.Солтиса Г.Кузьминська.

За пропозицією Г.Солтиса чудо з'явлення Богородиці вирішили інсценізувати недалеко від с. Середнього, звідки Г.Солтис був родом. Біля села є невелика гора, з якої витікає джерело. Саме тут шахраї сфабрикували «дивовижне з'явлення Божої

матері», що й поклато початок існування бузувірської секти покутників, яка скалічила життя багатьох людей, зокрема молоді і дітей.

На наш погляд, якщо написане А.Шишем викликає чимало запитань, оскільки автор не розкриває реальних причин виникнення течії, зосереджує увагу на наслідках, зводить все переважно до політичних аспектів. Та і мало-ймовірно, щоб сотні покутників, у т.ч. і жінок, впродовж багатьох років були відкритими ворогами державної влади, котрі не усвідомлюючи справжнього стану справ.

Першим, хто назвав реальні причини появи руху покутників, щоправда, уже в незалежній Україні, став П.Яроцький. У «Релігієзнавчому словнику» (К., 1996) він пише, що покутництво стало своєрідною формою релігійно-політичного протесту проти знищення сталінським режимом Української греко-католицької церкви в 1946 році.

Безумовно, обмежені рамки статті в словнику не дозволили П.Яроцькому детальніше розкрити вірвчення, схарактеризувати діяльність конкретних осіб тощо. Що ж насправді являв рух покутників у контексті матеріалів раніше таємних архівів?

Всупереч твердженням комуністичних ідеологів, багатьох радянських дослідників про перехід українських греко-католиків у лоно Російської православної церкви, їх приєднання не було наслідком місійних переконань, бажанням тих, кого намагалися переконати добровільно перейти у православ'я.

За часів Й.Сталіна курс держави щодо церкви був відносно поміркованим, що певним чином стосувалося і неvoz'єднаних із РПЦ вірних ліквідованої УГКЦ. У всякому випадку після першої хвилі масових ув'язнень їх у наступні роки не було.

Ситуація змінюється наприкінці 50-х років, коли за ініціативою Першого секретаря ЦК КПРС М.Хрушова розпочався тотальний наступ на всі релігійні об'єднання країни, на що нелегальні греко-католики відповіли активізацією своєї діяльності.

...Четвертого грудня 1958 року Станіславське обласне управління КДБ порушило кримінальну справу проти Гната Солтиса, якого звинувачували в тому, що він, будучи націоналістично налаштованим, у 1948 році перейшов на нелегальне становище і з цього часу вів антирадянську діяльність по створенню на території Станіславської області підпільної уніатської церкви. Ведучи бродяжницький спосіб життя, Г.Солтис систематично проводить серед віруючих нелегальну місіонерську роботу, обробляючи їх в націона-

лістичному та релігійному дусі. У грудні 1954 року організував поблизу с. Середнє провокаційне «чудо» з метою антирадянської релігійної пропаганди. Все це підпадало під дію ст.54-10 Кримінального Кодексу УРСР. Інакше кажучи, Г.Солтиса звинувачували в антирадянській діяльності.

Почалися численні допити, під час яких з'ясувалося наступне. Гнат Солтис народився в 1912 році в с. Середнє на Станіславщині. У 1914 році померла мати, наступного року на війні вбили батька. Шестеро братів і сестер залишилися сиротами. Навчався в школі, відвідував церкву, часто молився. Через молодість відмовили в зарахуванні в монастир. Працював наймитом в рідному селі, у Станіславі.

У жовтні 1930 року зарахували послушником в Унівський монастир ордену «Студитів». Але через слабе здоров'я довелося кілька разів залишати обитель з її надто суворими правилами. Працюючи, намагався лікуватись.

Восени 1937 року Гната зарахували в Станіславську духовну семінарію, але незабаром відрахували через слабкий стан здоров'я. Знову працював і після встановлення радянської влади навіть займався підготовкою виборів у Народні збори Західної України. У 1940 році вступив у Станіславський учительський інститут на філологічний факультет, але навчався слабо і залишив вуз.

Восени 1942 року Г.Солтиса зарахували у Станіславську ДС, де навчався аж до призову до лав Радянської Армії у березні 1945 року. Військова частина була розташована у Владивостоці. У боях участі не брав і був демобілізований восени 1946 року.

Повернувшись у рідні краї, Г.Солтис поселився в сестри Ганни Кузьминської, котра мешкала в с. Колодієве Галицького району. До призову в армію Гнат мав паспорт, який бажав продовжити. Але в райвідділі міліції заявили, що сільським жителям він не потрібен. Хотів влаштуватися на якусь роботу, але без паспорта ніде не приймали. Окрім того, слабкий стан здоров'я дозволяв працювати лише на легкій роботі. Проживаючи у сестри, допомагав вести господарство, відвідував братів у Середньому, у приватному порядку працював пічником, теслею. Так у поневір'ях минали роки.

Восени 1952 року Г.Солтис опинився у м. Надвірна, де в цей час в одному з будинків справляли релігійний поминальний обряд. Туди зайшов і Гнат. Разом з іншими учасниками його затримали співробітники КДБ. Проте після допиту та попередження про необхідність припинення нелегальної уніатської діяльності його відпустили.

На одному з допитів Г.Солтис заявив, що саме після затримання у Надвірні вирішив остаточно зайнятися релігійною діяльністю і про працевлаштування вже не думав, хоча днем раніше стверджував, що протягом 1953-1954 років все ще шукав роботу. Де ж правда? Слідчі «попрацювали» належним чином? Втім, для нас це не так чуттєво. Головне інше, а саме його заява про те, що в грудні 1954 року він почав переховуватися, причиною чому став факт масового паломництва

на Середнянську гору та розмови жителів с. Колодієве, де він продовжував мешкати у сестри, що Гнат не хоче працювати, видумує різні дива і навіть погрози з боку окремих селян кинути його в джерело.

Ми, таким чином, підійшли до основного — чуда на Середнянській горі, яке послужило причиною виникнення течії покутників, хоча селяни із Колодієвого, наприклад, спочатку не дуже в нього і вірили. Що ж насправді відбувалось?

Гнат Солтис у 1954 році залишався греко-католиком. На одному з допитів він заявив, що не визнає рішень Львівського собору 1946 року про ліквідацію УГКЦ, оскільки той не мав права приймати подібну ухвалу. Залишаючись послідовним віруючим і не маючи достатньої освіти, Г.Солтис у жовтні 1948 року таємно виїхав у Казахстан, де був висвячений засланим єпископом І.Лятишевським у священники заради власного релігійного вдосконалення. Документів про висвячення, звісно, не отримав.

Маючи сан священника, Г.Солтис до моменту арешту в грудні 1958 року на прохання родичів сповідав перед смертю близько 10 чоловік та висвятив джерело на Середнянській горі. Про останню акцію Г.Солтис засвідчив на одному з допитів, що сама ідея висвячення прийшла йому в голову в середині грудня 1954 року у зв'язку з тим, що 22 грудня виповнювалося 100 років з дня прийняття греко-католиками догмату про непорочне зачаття пресвятої діви Марії. Для здійснення задуманого Г.Солтис запропонував через сестру Г.Кузьминську католицькому священнику Йосипу взяти участь в освяченні джерела. Цього ж дня під час зустрічі в одному з будинків Г.Солтис написав на зворотному боці привезеної Йосипом ікони Богородиці невеликий текст про висвячення джерела. Саме джерело він висвятив у присутності кількох чоловік близько 21 години. Чи була закопана ікона, Г.Солтис не знав.

Вже наступного дня про акцію стало відомо правоохоронним органам, які відповідним актом зафіксували факт освячення уніатським духовенством джерела та облаштування місця навколо нього. Прізвище Г.Солтиса не згадувалося. У січні 1955 року вони спочатку вилучили гіпсову статую Богородиці, а потім дубовий хрест та образ Богородиці, облаштований у дерев'яну раму під склом. У регіоні почали поширюватися чутки про з'явлення Богородиці на Середнянській горі та про цілющі властивості води з джерела та піску навколо нього. Паломництво віруючих стало масовим.

Органи влади дещо пізніше вказували, що для кращого ефекту натхненники провокації підпалили облиті нафтою кущі, а потім запалили нафту, налиту в джерело. За їх твердженням, яке начебто найактивніше поширювала Г.Кузьминська, у цьому вогні і з'явилася Богородиця.

Солтис, не бажаючи розголосу про його участь в освяченні джерела, побоюючись можливих неприємностей, перейшов на нелегальне становище. Весь час проживав у сестри, навідувався до братів у Середнє, інших знайомих.

Між тим, паломництво до джерела тривало, зростала віра в його чудодійну силу. Так, у 1956 році в день релігійного свята «Успення Богородиці» (28 серпня) тут побувало понад 1000 паломників з різних областей Західної України.

У 1956 році правоохоронні органи Станіславської області оголосили розшук Г.Солтиса. Проте вели його дуже мляво, нерішуче, бо мало ймовірно, щоб не могли знайти протягом майже трьох років, хоча той і не виїжджав за межі кількох сільських населених пунктів краю.

Очевидно, лише після початку нового наступу держави на церкву наприкінці 50-х років взялися по-справжньому і за Г.Солтиса. Після п'яти допитів йому висунули звинувачення, яке той визнав лише частково, а саме в тому, де говорилося, що він греко-католицький священик і що в період з 1948 по 1954 рік провів кілька обрядів над помираючими та висвятив джерело, заявивши, що ця діяльність не носила антирадянського характеру і не була спрямована проти Радянської держави.

Після цього Г.Солтиса допитували ще багато разів. Слідчі намагалися виявити коло знайомих, можливі контакти, пробуючи знайти факти ворожої діяльності. Вони допитували і багатьох свідків. Чимало з них спростовували антирадянську налаштованість Г.Солтиса. Хоча знайшлися і такі, що підтвердили активну релігійну пропаганду з його боку, проведення богослужінь за греко-католицьким обрядом у діючих православних храмах. Солтис начебто закликав молитися за ув'язнених за віру, активізувати греко-католицьку пропаганду серед віруючих тощо.

На початку березня 1959 року Г.Солтису перепред'явили звинувачення, оскільки свідчення допитуваних, відсутність серйозних фактів про ворожу діяльність спростовували попереднє. Нове стверджувало, що Г.Солтис, будучи повністю працездатним, маючи спеціальність кравця, пічника з липня 1946 року по грудень 1958 року суцільно корисною працею не займався, постійного місця проживання не мав, блукав по селах Станіславської області, змінюючи з метою маскування свою зовнішність. Як нелегальний греко-католицький священик проводив релігійні обряди, не маючи на те права, за що неодноразово попереджувався і давав підписку ще в 1951 році про працевлаштування і припинення бродяжництва. Свою обіцянку Г.Солтис не виконав, продовжуючи вести аж до моменту арешту паразитичний спосіб життя.

На цей раз йому висунули звинувачення уже не в проведенні антирадянської уніатської діяльності, а згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1951 року «Про заходи боротьби з антигромадянськими і паразитичними елементами». Гнат Солтис знову не визнав власної вини.

Станіславський обласний суд виніс вирок ув'язнити Г.Солтиса терміном на п'ять років з обов'язковим притягненням до трудової діяльності і заборону провадити в Україні протягом п'яти років після відбуття покарання.

Г.Кузьминська після винесення вироку звернулася у Прокуратуру СРСР з листом, в якому зазначала, що суд не прийняв касаційної скарги. Вона вказувала, що Г.Солтис чесно захищав Батьківщину, нагороджений медалями «За перемогу над Німеччиною», «За перемогу над Японією». У нього хворі нирки, горло, страждає на ревматизм, мучить туберкульоз. Після демобілізації намагався отримати паспорт і працевлаштуватися з урахуванням стану здоров'я. Однак братові відмовили в отриманні паспорта і він працював нарівні з односельцями, котрих не звинувачували і не звинувачують у паразитизмі. Суд зігнував цією обставиною, як і фактами постійних лікувань.

Єдиною провинкою Гната Солтиса, за словами Г.Кузьминської, стала відмова як греко-католицького священика перейти в лоно РПЦ. Саме тому правоохоронні органи робили все можливе, щоб звинуватити його в антирадянській діяльності та ув'язнити. Але оскільки Г.Солтис пропагандою не займався і не підпадав під дію ст.54-10 КК УРСР, знайшли привід ув'язнити на підставі Указу Президії ВР СРСР про боротьбу з бродяжництвом та паразитичним способом життя. Прокуратура Станіславської області, яка перевірила скаргу, визнала вирок суду законним.

Таким чином, Г.Солтис за надуманими звинуваченнями, швидше всього через відмову перейти в юрисдикцію Московського патріархату, опинився за ґратами. У подіях 22 грудня 1954 року можна вбачати винятково релігійні, а не політичні, антидержавні начала, свідченням чому є судовий процес у справі священика, що відбувся навесні 1959 року.

Важко сказати, як би розвивалися події після грудня 1954 року, не будь нового наступу на релігію та церкву, зокрема на греко-католиків. Саме недолугі дії властей, ігнорування ними історичного досвіду і постійних вказівок Ф.Енгельса та В.Леніна про шкідливість і небезпеку війни проти релігії та церкви спричинили формування ідеології, певних організаційних структур радикальної спрямованості, котрі згодом отримали назву покутників.

Справедливість сказаного підтверджується тим, що навіть у другій половині 50-х років органи влади взагалі всерйоз не говорили ні про Середнянське «чудо», ні про Г.Солтиса, спрямовуючи зусилля на боротьбу з греко-католиками взагалі. Так, прокуратура Дрогобицької області в серпні 1957 року порушила кримінальну справу проти Антона Поточняка. Ми звертаємося до цієї справи тому, що священикові довелося відіграти суттєву роль у русі покутників упродовж середини 60-х років.

Короткі рядки біографії, викладеної в матеріалах справи, стверджують, що А.Поточняк народився в м. Стрий у 1912 році, закінчив духовну семінарію. У роки війни брав активну участь у мітингах, котрі проводили окупанти та українські націоналісти, виступав з антирадянськими промовами, закликав населення надавати допомогу

ворогам, займався вербуванням молоді в дивізію СС «Галичина». Восени 1943 року очолив мітинг, організований у честь відправки вояків на фронт. Після вигнання окупантів А.Поточняк підтримував зв'язки з оунівським підпіллям, допомагав йому матеріально, займався поборами з населення.

Тоді, у другій половині 40-х років, А.Поточняк свою провину визнав лише частково, заперечивши повністю антирадянську діяльність. Однак Особливу нараду Міністерства держбезпеки СРСР це мало цікавило. Вона визначила вісім років виправно-трудова таборів. Покарання відбував у Воркуті та Іркутській області. Після звільнення в 1955 році його направили на спецпоселення в Красноярський край. Додому потрапив у 1956 році.

У новому звинувачувальному висновку стверджувалося, що А.Поточняк після повернення з місць позбавлення волі встановив зв'язки з нелегальними уніатами і проводив роботу з поширення католицизму, спрямовану на збудження релігійної ворожнечі, навертав у католицьку віру православних священників.

Судова колегія в кримінальних справах Дрогобицького обласного суду, заслухавши справу в грудні 1958 року, не зважила на аргументи А.Поточняка і винесла вирок направити його у виправно-трудова табір на три роки, конфіскувати особисте майно, обмежити у виборчих правах на такий же термін та заборонити проживати на території УРСР після відбуття ув'язнення протягом п'яти років.

Скарги А.Поточняка залишилися без задоволення. Його чекатиме ще одне ув'язнення, про що мова піде далі. Реабілітували Антона Поточняка на підставі Закону України від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» лише 27 січня 1997 року (1).

На початку 60-х років наступ на релігію та церкву отримав подальший розвиток. 13 січня 1960 року ЦК КПРС прийняв постанову «Про заходи по ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу.» ЦК КП України аналогічну постанову прийняв 19 березня 1960 року. Сьомого лютого 1961 року ЦК КПРС ухвалив ще один документ: «Про записку Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР». У Києві відповідну постанову прийняли 1 квітня. Рада Міністрів СРСР 16 березня 1961 року затвердила постанову №263 «Про посилення контролю за виконанням духовенством законодавства про культу».

Зрозуміло, що дію цих документів відчули на собі повною мірою нескорені греко-католики. Частині радикально налаштованих віруючих для зміцнення власних переконань була потрібною, наче ковток свіжого повітря, якась незвична акція, подія, чудо. Нею і стала віра в освячення джерела на Середнянській горі, тим більше, що головна дійова особа відбувала покарання як страдник за віру. Це виявилось вкрай вигідним для однодумців Г.Солтиса, котрі перебували на свободі. Формування вчення, пов'язаного з джерелом, не було складною проблемою.

Радянські автори стверджували, що Г.Солтис, якого достроково звільнили в 1961 році, та група

однодумців оприлюднили, звичайно, нелегальним способом «Заяву», в якій виклали основи ідеології, згідно з якою кінець світу мав прийти навесні 1962 року.

У міру наближення цієї дати увага з боку властей до прибічників Г.Солтиса значно посилювалася. Його вдруге заарештували. На одному з допитів у вересні 1962 року Г.Солтис заявив, що в 1948 році був рукоположений нелегально в сан священника, після чого займався питаннями відродження УГКЦ. З цією метою проводив нелегальні зібрання віруючих на території Станіславської області, не маючи при цьому постійного житла та місця роботи.

Приблизно в 1951 або в 1952 році, за словами Г.Солтиса, йому стало відомо, що папа римський Пій XII начебто надав право очолити греко-католицьку церкву в Україні і звести її престол у Середньому. Наприкінці 1954 року Г.Кузьминська заявила, що бачила на Середнянській горі з'явлення Богородиці. Повірівши сестрі, він освятив джерело в честь цього явища, склавши при цьому відповідний акт.

У 1959 році, зізнавався Г.Солтис, його ув'язнили, а в 1961 році умовно-достроково звільнили. Самовільно поселився в Стрию, жив нелегально, оформився на роботу, проте замість нього працювали однодумці. Цього ж року познайомився з достроково-звільненим А.Поточняком. Вбачаючи в ньому співника, продовжив спільну нелегальну діяльність по відродженню УГКЦ, видаючи себе за главу церкви.

Починаючи з 1961 року і до моменту арешту проводив нелегальні зібрання віруючих в будинку А.Поточняка, за місцем власного проживання, на яких розповідав про «страшний суд» для всіх, хто порвав з греко-католицькою церквою, вступив у партію чи комсомол. Кузьминська у своїх виступах заявляла, що бачила з'явлення Богородиці на Середнянській горі для спасіння українського народу від безвірників, що в день «страшного суду» всі комуністи і комсомольці мають загинути, а хто хоче врятуватися, мусить здати членські квитки, відвідувати Середнянську гору, вимолювати прощення за власні гріхи. Гнат Солтис закликав вірних слухати Г.Кузьминську.

Заарештований заперечив свою участь в агітації проти суспільно корисної праці людей, широкі контакти з віруючими, ворожу налаштованість проти радянської влади, підтвердивши при цьому належність до ГКЦ, чим, можливо, завдав шкоди владі. Загибель комуністів і комсомольців у день «страшного суду» пояснював тим, що в цей час загинуть всі без винятку грішники.

Справу Г.Солтиса розглядав Львівський обласний суд на відкритому засіданні в м. Броди в жовтні 1962 року. Підсудний винним себе не визнав, заявивши, що антирадянською агітацією не займався, а ставив за мету боротьбу за чисту релігію. Судова колегія на ці аргументи не зважила і позбавила Г.Солтиса волі на сім років у виправно-трудова колонії суворого режиму.

Касаційну справу ~~у Верховному Суді~~ колегія у кримінальних справах Верховного Суду УРСР і своєю ухвалою від 21 листопада 1962 року залишила вирок у силі. У 1965 році заступник Генерального прокурора СРСР виступив проти ухвали Львівського Суду ~~який~~ ухвалив пленум Верховного Суду УРСР ~~в жовтні~~ 1965 року і визнав протест ~~обрунтованим~~ ~~законним~~ і термін ув'язнення до ~~п'яти років у виправданні~~ загального режиму (2).

Звичайно, протест ~~протесту~~ про кінець світу в 1962 році, ув'язнення Г.Солтиса, інших активістів, жорстокі ~~випадки~~ ~~на місцях~~ завдали рухові, особливо в Поневиській, значної шкоди. При цьому ~~в матеріалах~~ кримінальної справи Г.Солтиса та його однодумців термін «покутництво» ще не зживався і ув'язнювали їх за ~~випадковий~~ ~~бездіяльність~~ за греко-католицьким ~~вченням~~.

У наступному 1963 році ~~випадковими~~ виявилися віруючі ~~Закордонні~~ Мали місце випадки, коли ~~вони~~ ~~і~~ ~~пасторами~~ та атеїстами, ~~мало~~ ~~підприємств~~ ~~і~~ ~~клубів~~, якщо там побували інші ~~люди~~ ~~не~~ ~~відвідували~~ театрів і кіно, не читали ~~книг~~ ~~і~~ ~~газет~~, ~~випускали~~ ~~журнали~~ якщо інші їх члени не ~~підтримували~~ ~~вирок~~ ~~суду~~. Хоча нічого антидержавного у ~~цих~~ ~~діях~~ не було, на віруючих чекали ~~адміністративні~~ стягнення, утиски та переслідування ~~і~~.

На наш погляд, саме в 1962-1965 роках остаточно сформувалася ~~основа~~ цієї вчення, з'явився термін «покутництво», яким іменували послідовників Г.Солтиса. На ~~змісті~~ сказаного свідчить зізнання ~~небатька~~ ~~останнього~~ Г.Кузьминської, заарештованої в 1961 році, про що мова йтиме пізніше, а також те, що в матеріалах партійних, радянських органів з'являється інформація про рух ~~покутників~~. Вирішальну роль у цей час відігравав зв'язаний з ~~мовою~~ ув'язнення А.Поточник, який мав ~~владу~~ богословську освіту і добру теоретичну підготовку.

За твердженням окремих радянських авторів, особливістю ~~покутництва~~ є те, що окремі моменти віровчення греко-католицької церкви були пристосовані до нових умов і перенесені на сектантську основу. Подібно до загальнохристиянського символу віри створили ~~покутницький~~: «Вірую в Ісуса Христа і Матір Божу Середнянську». Головне у проповідях ~~покутників~~ — віра в спасіння через покаяння гріхів на Середнянській горі. В основу головного догмату поклали енцикліку папи Пія XI «До достойних братів...» (1932 р.). З неї начебто запозичена сама назва «покутники». На ~~покутницьку~~ сектантську основу перенесено головне положення енцикліки про тривалу молитву, яка покликана змусити віруючого думати тільки про потойбічний світ і відвернути його від думок про покращення земного життя, примусити відійти від участі в трудовому і громадському житті суспільства, привчити бути пасивним очікувачем майбутньої долі.

Після з'явлення Богородиці на Середнянській горі, де її бачили в блакитно-жовтому сьняві присутні

при освяченні джерела, гора оголошувалася, за вченням ~~покутників~~, Матір'ю Божою сучасною Сіонською горою, до якої мають прийти на поклоніння всі народи землі. Паломництво до гори, молитви на ній, пиття води з джерела, посвяченого в присутності Богородиці, вважалося віруючими неодмінною і єдиною умовою спасіння в грядущому незабаром кінці світу. Саме така форма каяття («покути») стала основною вимогою течії (звідси її назва — В.П.). Сама Богородиця під час відвідання Середнянської гори начебто заявила: «На сій горі буду перебувати, бо тут бачу цілу вселенну грішників і буду роздавати свої благості через це джерело і цю водичку, яка тут випливає. Хто буде приходити на це місце і вірити і каятись у своїх гріхах, щиро жалкувати і прийме покаяння і з вірою буде пити цю водичку, того уздоровляю на душі і на тілі, і такий не погине, як прийде погибель, а погибель близька, як за часів Ноя».

У середині 60-х років ~~прибічники~~ Г.Солтиса являли собою своєрідну групу релігійного протесту проти дискримінаційної політики партії і держави щодо греко-католиків, яка об'єднала апокаліптичні елементи католицизму, народні традиції греко-католиків та ідеї українського націоналізму в особливому богословському вченні відчуження, терпіння, спасіння.

Віруючі відреклися від папи Івана XXIII як «антипапи», порвали з катакомбною греко-католицькою церквою, стверджуючи, що остання примирилася з комуністичним режимом, зрадила народ і віру. У центрі доктрини течії була віра в здійснення апокаліптичного пророцтва про те, що Сатана, вкорінившись в СРСР, перейняв владу над світом і після смерті останнього, «справжнього» папи Пія XII у 1958 році захопив Рим.

Оскільки вирішальна битва між Богом і Сатаною ведеться в Україні, то папа Пій XII «таємно» призначив Г.Солтиса своїм наступником — Петром II («останнім папою»), а центр «справжнього» католицизму (і греко-католицизму) перемістився з Ватикану до «святої гори» в Середньому. Навернені видінням Богородиці справжні віруючі повинні перестати контактувати із «сатанинською» радянською системою, відмовитися від радянських паспортів, від освіти у безвірницьких школах, праці в радянських установах, колгоспах, від служби в армії, перейти через «ступені покаяння», щоб заслужити спасіння до кінця світу. Паспорти відмовлялися брати, наприклад, тому, що їх емблема — серп і молот — є знаком апокаліптичного звіра — 666. Біблійними мотивами обґрунтовувалися й інші подібні дії.

Віруючі стверджували, що Ісус Христос та Богородиця втілилися у своїх «свідків» — Г.Солтиса та Г.Кузьминську. Гнат Солтис прибрав собі ім'я «нового Христа», «Ісуса Христа Царя», «Емануїла», а Г.Кузьминська — «Божої Матері Середнянської». У регіоні навіть поширювалися ікони Богородиці з обличчям на них Г.Кузьминської.

З основного догмату — про віру в спасіння через покаяння гріхів — випливає й вимога відповідної обрядової практики. Ідея про тривалу молитву лягла

Касаційну скаргу розглядала судова колегія у кримінальних справах Верховного суду УРСР і своєю ухвалою від 20 листопада 1962 року залишила вирок у силі. Уже в 1965 році заступник Генерального прокурора СРСР вніс протест на ухвалу Львівського суду. Його розглядав пленум Верховного Суду УРСР 15 вересня 1965 року і визнав протест обґрунтованим. Зменшили і термін ув'язнення до п'яти років у колонії загального режиму (2).

Звичайно, провал пророцтва про кінець світу в 1962 році, ув'язнення Г.Солтиса, інших активістів, жорстокі акції щодо віруючих на місцях завдали рухові, особливо у Прикарпатті, значної шкоди. При цьому зазначимо, що в матеріалах кримінальної справи Г.Солтиса та його однодумців термін «покутники» ще не вживався і ув'язнювали їх за нелегальні богослужіння за греко-католицьким обрядом.

У наступному 1963 році найактивнішими виявилися віруючі Закарпаття. Мали місце випадки, коли вони не віталися з одновірцями та атеїстами, мили підлогу в кімнаті, якщо там побували інші люди, не відвідували театрів і кіно, не читали книг і газет, залишали сім'ї, якщо інші їх члени не підтримували віру тощо. Хоча нічого антидержавного у цих поглядах чи діях не було, на віруючих чекали адміністративні стягнення, утиски та переслідування (3).

На наш погляд, саме в 1962-1965 роках остаточно сформувалися основні ідеї вчення, з'явився термін «покутник», яким іменували послідовників Г.Солтиса. На користь сказаного свідчить зізнання небоги останнього Г.Кузьминської, заарештованої в 1981 році, про що мова йтиме пізніше, а також те, що в матеріалах партійних, радянських органів з'являється інформація про рух покутників. Вирішальну роль у цей час відігравав звільнений з місць ув'язнення А.Поточняк, який мав вищу богословську освіту і добру теоретичну підготовку.

За твердження окремих радянських авторів, особливістю покутництва є те, що окремі моменти віровчення греко-католицької церкви були пристосовані до нових умов і перенесені на сектантську основу. Подібно до загальнохристиянського символу віри створили покутницький: «Вірую в Ісуса Христа і Матір Божу Середнянську». Головне у проповідях покутників — віра в спасіння через покуту гріхів на Середнянській горі. В основу головного догмату поклали енцикліку папи Пія XI «До достойних братів...» (1932 р.). З неї начебто запозичена сама назва «покутники». На покутницьку сектантську основу перенесено головне положення енцикліки про тривалу молитву, яка покликана змусити віруючого думати тільки про потойбічний світ і відвернути його від думок про покращення земного життя, примусити відійти від участі в трудовому і громадському житті суспільства, привчити бути пасивним очікувачем майбутньої долі.

Після з'явлення Богородиці на Середнянській горі, де її бачили в блакитно-жовтому сяйві присутні

при освяченні джерела, гора оголошувалася, за вченням покутників, Матір'ю Божою сучасною Сіонською горою, до якої мають прийти на поклоніння всі народи землі. Паломництво до гори, молитви на ній, пиття води з джерела, посвяченого в присутності Богородиці, вважалося віруючими неодмінною і єдиною умовою спасіння в грядущому незабаром кінці світу. Саме така форма каяття («покути») стала основною вимогою течії (звідси її назва — В.П.). Сама Богородиця під час відвідання Середнянської гори начебто заявила: «На сій горі буду перебувати, бо тут бачу цілу вселенну грішників і буду роздавати свої благості через це джерело і цю водичку, яка тут випливає. Хто буде приходити на це місце і вірити і каятись у своїх гріхах, щиро жалкувати і прийме покуту і з вірою буде пити цю водичку, того уздоровляю на душі і на тілі, і такий не погине, як прийде погибель, а погибель близька, як за часів Ноя».

У середині 60-х років прибічники Г.Солтиса являли собою своєрідну групу релігійного протесту проти дискримінаційної політики партії і держави щодо греко-католиків, яка об'єднала апокаліптичні елементи католицизму, народні традиції греко-католиків та ідеї українського націоналізму в особливому богословському вченні відчуження, терпіння, спасіння.

Віруючі відреклися від папи Івана XXIII як «антипапи», порвали з катакомбною греко-католицькою церквою, стверджуючи, що остання примирилася з комуністичним режимом, зрадила народ і віру. У центрі доктрини течії була віра в здійснення апокаліптичного пророцтва про те, що Сатана, вкоринившись в СРСР, перейняв владу над світом і після смерті останнього, «справжнього» папи Пія XII у 1958 році захопив Рим.

Оскільки вирішальна битва між Богом і Сатаною ведеться в Україні, то папа Пій XII «таємно» призначив Г.Солтиса своїм наступником — Петром II («останнім папою»), а центр «справжнього» католицизму (і греко-католицизму) перемістився з Ватикану до «святої гори» в Середньому. Навернені видінням Богородиці справжні віруючі повинні перестати контактувати із «сатанинською» радянською системою, відмовитися від радянських паспортів, від освіти у безвірницьких школах, праці в радянських установах, колгоспах, від служби в армії, перейти через «ступені покути», щоб заслужити спасіння до кінця світу. Паспорти відмовлялися брати, наприклад, тому, що їх емблема — серп і молот — є знаком апокаліптичного звіра — 666. Біблійними мотивами обґрунтовувалися й інші подібні дії.

Віруючі стверджували, що Ісус Христос та Богородиця втілилися у своїх «свідків» — Г.Солтиса та Г.Кузьминську. Гнат Солтис прибрав собі ім'я «нового Христа», «Ісуса Христа Царя», «Емануїла», а Г.Кузьминська — «Божої Матері Середнянської». У регіоні навіть поширювалися ікони Богородиці з обличчям на них Г.Кузьминської.

З основного догмату — про віру в спасіння через покуту гріхів — випливає й вимога відповідної обрядової практики. Ідея про тривалу молитву лягла

в основу обряду «дев'ятниці» (9 днів і ночей віруючий мусить молитися на горі і вдома, покутник-дорослий і покутник-дитина). Вони розуміють життя як важкий тернистий шлях покутування гріхів. І чим тяжчий він, тим швидше наступає спасіння. Тому віруючі вели аскетичний спосіб життя.

Серед покутників поширювалася інструкція про поведінку під час вимушених контактів з представниками радянської влади, котра за словами А.Шиша, пройнята духом космополітизму, запереченням усього рідного, навіть імен і прізвищ. Окремі положення стверджують: «Вони питають, де твій дід? Ми відповімо: в селі Середнім, на горі, там місце наше, там живемо у Господа, він нас годує, очищає від гріхів, оживляє і дає життя вічне. Вони питають, де ми прописані? Ми відповідаємо: прописані у книзі Христовій. Коли будуть питати за паспорт, то відповідаємо, що я не радянського виховання, а жив у часи релігійні, мої батьки ніколи не мали паспорта і я не маю, зате ми носимо на грудях святий хрест... Я християнин і ні для чого мені носити той паспорт. Вони питають, якій владі коритесь? Відповідайте: ми коримось тій владі, яка над нами, а над нами влада і держава Господа царя Ісуса Христа, ми носимо на собі герб і прапор Христа.»

За словами радянських авторів, покутники виробили ряд реліквій, які нагадували католицькі індюльгенції і також розкривали суть віровчення. Кожен віруючий готує себе в будь-яку хвилину удостоїтися всіх благ на небі. Керівники течії примушують рядових покутників утверджуватися в думці, що земля — це долина сліз і горя, це тільки місце покути, а щастя наступить після смерті. А тому кожен віруючий мусить носити при собі «Білет до Неба. Від станції Земля до станції Небо», які продавалися.

Радянські автори приписували покутникам ряд тверджень, які вони навряд чи відстоювали. Йдеться про те, що віруючі начебто чекають загибелі соціалістичного ладу, проповідуючи страшний суд, під яким розуміють термоядерну війну. Все це прикривається твердженням про «священну місію» покутників — бути проповідниками всього людства, щоб привести його до Бога, врятувати всіх людей від «ворога і духовної руїни». Отже, секта покутників, підсумовується ними, це спроба окремих антисупільних елементів з метою проведення буржуазно-націоналістичної підривної діяльності відродити в найбільш реакційних формах клерикальне уніатське віровчення під зверхністю папи римського, але папи, яким начебто оголосив себе Г.Солтис (4).

Завершення формування ідеології, культу в середині 60-х років спричинило активізацію діяльності віруючих. На Івано-Франківщині вони, наприклад, згідно з інформацією відповідальних працівників облвиконкому, перестали трудитися в колгоспах, не визнавали гуманними радянські закони, не дозволяли дітям навчатися у школах, ухилялися від служби в армії, повертали паспорти, військові квитки, урядові нагороди.

Місцеву владу в цей час, імовірно, турбувала не сама кількість покутників, а можлива сфера їх впливу на населення регіону. Тому вдалися до звичних методів силової боротьби. Так, в одному з центрів руху, селищі Перегінськ Рожнятівського району партійна організація виявила і сприяла притягненню до кримінальної та адміністративної відповідальності як дармоїдів місцевих керівників групи М.Яцишинця, Ф.Вірста, Д.Корнута, а також їх спільників С.Максимів та М.Максимів.

Органи влади позбавили батьківських прав деякі сім'ї покутників цього селища через те, що вони не пускали дітей до школи, де начебто панував сатаніський, безвірницький дух. Дев'ятьох дітей при живих батьках зробили фактично сиротами, направивши їх в інтернати. Щоправда, внаслідок «кропіткої індивідуальної виховної роботи партійно-радянського активу, впливу громадськості, сусідів» 11 осіб у с. Перегінськ відійшли від оновірців. Хоча, можливо, такий вплив хотілося бачити чиновникам, а насправді спрацювали такі прозаїчні речі, як загроза ув'язнення, позбавлення батьківських прав тощо.

Щоб припинити паломництво до джерела на Середнянській горі там розташували без особливої потреби радіостанцію військової частини, зробивши в такий спосіб його недоступним (5). Так надійніше.

Зі Львівської області повідомляли про вплив прихильників Г.Солтиса протягом 1965 року. За словами місцевих працівників облвиконкому, на ґрунті фанатизму віруючі почали знищувати паспорти, профспілкові квитки, інші документи, отримані в радянських установах. Вожаки начебто закликали оновірців кидати роботу в державних закладах і підприємствах, забороняти дітям навчатися, ухиляючись від будь-якого спілкування з тими, хто не поділяє їх поглядів. Наприклад, жителька Львова П.Хміль до вересня 1964 року працювала в галантерейному цеху міськпобуткомбінату. За релігійними переконаннями залишила роботу і займалась пропагандою віровчення. П'ять членів сім'ї наслідували приклад матері.

На території Львівської області властям вдалося виявити на початок березня 1965 року близько 50 сімей, до складу яких входило понад 120 покутників. Органи влади взяли їх на облік, вели відповідну роботу по працевлаштуванню, направленню дітей на навчання тощо (6). Віруючі мешкали у Львові, Стрию, в Дрогобицькому, Нестерівському, Пустомитівському, Сокальському районах.

Протягом 1965 року органам влади, якщо вірити інформації уповноваженого Ради у справах РПЦ по Львівській області М.Винниченка, вдалося зменшити вплив покутників на населення, відірвати частину віруючих, оскільки на кінець року на Львівщині мешкало близько 20 сімей із загальною кількістю віруючих до 60 чоловік (7). А, можливо, уповноваженні обох Рад у Львівській області не знали реального стану справ?

На думку заступника уповноваженого новоствореної в 1965 році Ради у справах релігій в УРСР М.Гладаревського, який вивчав стан справ в

Івано-Франківській області, небезпека впливу прибічників Г.Солтиса і в тому, що вони «бродять по населених пунктах» Львівської, Закарпатської, Тернопільської, Івано-Франківської областей, «вербують своїх прихильників, розповсюджують рукописні проповіді релігійного змісту, пісні, програму своєї діяльності, інструкції, фоторепродукцію про «Божі чудеса», займаються шарлатанством...». Солтисівські активісти розповсюджують чутки про те, що Середнянська гора має стати «другим Римом», до неї облудним шляхом залучають паломників, збирають серед віруючих гроші, обдурюють нестійких осіб із числа паломників, втлумачують останнім різні ворожі антигромадські настанови». Покутники ведуть серед віруючих пропаганду не тільки проти православної церкви, але й поширюють плітки про наступну світову війну, рекомендують прихильникам знищувати власне майно, забороняють спілкуватися з представниками радянської влади або іновірцями (8).

Висловимо припущення, що М.Гладаревський навмисне згущував фарби, бо і з сказаного, якщо щось і мало місце, то швидше всього несприйняття РПЦ та вульгарної антирелігійної пропаганди. Але в покутників були для цього вагомі причини.

Для боротьби з «солтисівцями» обкоми партії розробляли широкомасштабні заходи, спрямовані на поширення ідеологічної роботи серед віруючих. Проте, слабо вірячи в їх ефективність, М.Гладаревський, наприклад, вважав за необхідне додатково здійснити таке:

1. Зобов'язати Івано-Франківській облвиконкому 1965 році відвести воду з джерела на Середнянській горі по трубах на тваринницькі ферми місцевого колгоспу, як це було до 1939 року, коли селяни поїли з джерела власну худобу. Держплан УРСР мав виділити області лімітовані будівельні матеріали.

2. КДБ республіки мав виявити та притягти до відповідальності осіб з числа нелегально організованого ядра «солтисівського» угруповання.

3. Уповноважений у справах РПЦ по УРСР мусив домогтися:

а) об'єднання Чернівецької єпархії РПЦ з Івано-Франківською, а Хмельницької — з Тернопільською, щоб через православне духовенство впливати належним чином на ліквідацію залишків греко-католиків в Івано-Франківській та Тернопільській областях;

б) дозволити екзархові України двічі на рік проводити наради православного духовенства західних областей УРСР;

в) уповноваженим Ради у справах РПЦ в західних областях «через свої можливості активізувати православне духовенство на боротьбу проти залишків унії. Домогтися переміщення того духовенства, яке нічого не робить з питання розвінчання уніатства» (куди його переміщати? — В.П.).

4. Скликати нараду секретарів обкомів партії та заступників голів облвиконкомів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей за участю КДБ,

Прокуратури, Верховного Суду, Міністерства охорони громадського порядку УРСР, на якій обговорити заходи щодо подальшої боротьби з греко-католиками, зокрема з прихильниками Г.Солтиса (9).

На Закарпатті покутники завдали найбільше клопотів у Свалявському районі. Відділи обкому партії, назвавши їх новоуніатами, розробили власні заходи, які, зокрема, передбачали:

1. Створити групу атеїстів із числа обласного партійного і радянського активу для конкретної допомоги Свалявському райкому партії в організації роботи серед новоуніатів.

2. Вивчити сферу впливу новоуніатів, методи їх роботи серед жінок і дітей.

3. Провести обстеження дітей із сімей новоуніатів (психічний стан, харчування, інші умови проживання в сім'ї). У разі згубного впливу батьків-фанатиків на дітей порушувати питання про позбавлення їх батьківських прав.

4. Визначити матеріальний стан сектантських сімей (особисте господарство, присадибна ділянка, прибутки, як вони розподіляються тощо). При потребі надати посильну допомогу, працевлаштувати членів сім'ї, які не працюють (10).

Кілька пунктів заходів можна віднести до заходів ідеологічного характеру, що означало безцеремонне втручання в особисте життя людини, її внутрішній світ, нав'язування в грубій формі чужої їй системи цінностей. Звичайно, за умови їх ретельного виконання, що, на радість віруючих людей, у практиці роботи партійних комітетів, громадських організацій Західної України та Закарпаття того часу траплялося рідко.

Незважаючи на профілактичну роботу, притягнення до кримінальної відповідальності, позбавлення батьківських прав, у 1965 році діяльність покутників розширилася. Збільшилася кількість віруючих. Так, за оперативними даними, представленими уповноваженим Ради у справах РПЦ в УРСР Г.Пінчуком, на території Івано-Франківської та Львівської областей віруючих активістів було по 150 чол., Закарпатської — 115, Тернопільської — 26 (11). Це означало, що покутники і в майбутньому завдаватимуть головного болю органам влади.

Дійсно, попри потужний наступ численного ідеологічного активу, адміністративні заходи властям не вдалося побороти покутників духовно та примусити припинити діяльність. Навпаки, наприкінці 60-х років ситуація в регіоні значно загострилася. Партійні, державні органи, силові структури посилювали боротьбу проти віруючих, що зумовлювалося не в останню чергу необхідністю протидіяти східній політиці Ватикану та західним ідеологічним центрам, котрі досить об'єктивно оцінювали стан справ у духовному житті народів СРСР. Нескорені греко-католики та покутники отримували моральну підтримку своєї діяльності.

Отож, натиск з боку властей на покутників тривав. Сьомого лютого 1968 року перший секретар Івано-Франківського обкому партії Я.Погребняк надіслав у ЦК КП України під грифом

«Цілком таємно» інформацію «Про деякі прояви хуліганства з боку уніатів-покутників», у якій зазначав, що головна мета провокаційних дій уніатів — «принизити в очах віруючих православну церкву (яка турбота! — В.П.) і примусити віруючих повернутися до уніатства, а згодом домогтися відкриття греко-католицької церкви». Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР про дрібне хуліганство шість ініціаторів «хуліганських вчинків» у церквах притягнуто до адміністративної відповідальності. Я.Погребняк зазвичай додав, що партійні організації області ведуть роботу, спрямовану на поліпшення атеїстичного виховання трудящих шляхом лекційної пропаганди, масово-політичної та індивідуальної роботи з віруючими (12).

За словами обласного уповноваженого Ради у справах релігій О.Атаманюка, випадки хуліганства з боку віруючих звелися до наступного. Під час релігійної служби в церкву с. Пирого Богородчанського району зайшли чотири жінки-покутниці цього села. Розгтовхнувши людей, вони пробралися до вітваря, закликаючи останніх порвати з православ'ям і повернутися до віри батьків. У с. Войнилів Калуського району три жінки, мешканки Львова, вигукували в православному храмі: «Ви зрадники, ви зрадили Христа і свій народ, служите Сатані, лєнінським комуністам, не визнаєте істинну віру Христа». Подібні порушення зафіксовані і в деяких інших населених пунктах Івано-Франківської області (13).

Після другого ув'язнення Г.Солтиса керівниками течії стали А.Поточняк та Г.Кузьминська. А.Шиш наголошує, що для активізації релігійних пересудів вони поширювали вигадку про чергове з'явлення «Середнянської Божої Матері з голубою стрічкою через плече», розмножили фотомонтаж цього з'явлення. Вони продовжували намовляти своїх одновірців відмовлятися від документів, від роботи тощо і віддаватися повністю «покуті» в очікуванні «страшного суду». Кузьминська вручала покутникам крейду, начебто освячену Г.Солтисом, щоб вони позначили свої будинки хрестами, що втрує їх від знищення в день «страшного суду».

Особливою активністю в цей час виділявся А.Поточняк, якого нарекли «архангелом Михайлом». Він намовляв групу жителів м. Стрия на Львівщині здати паспорти, залишити свої сім'ї і дітей, забути рідних і близьких, які не прийняли греко-католицизму. Радив одновірцям не працювати, не визнавати радянську владу, «оскільки вона не від Бога». Сам А.Поточняк, стверджує А.Шиш, вів паразитичний спосіб життя. У серпні 1967 року він надіслав свій паспорт у відділ міліції, відмовляючись від виконання обов'язків громадянина СРСР. Зрозуміло, що такі або схожі дії не могли не залишитися непоміченими (14).

У 1968 році Львівський обласний суд ув'язнив А.Поточняка на п'ять років. Покарання мав відбувати у виправно-трудої колонії загального режиму. Заодно ув'язнили як дармоїдів ще 20 віруючих. Частина покутників вдалося працевлаштувати (15).

У засобах масової інформації, усних виступах лекторів у цей час з'явилося чимало матеріалів, котрі так чи інакше оббріхували Г.Солтиса, А.Поточняка, Г.Кузьминську. Одиначні прояви фанатизму чи екстремізму узагальнювалися, видавалися як характерні для всієї течії.

Про А.Поточняка, наприклад, говорили, що він мастак на шахрайства, зятятий ворог радянської влади. Часопис «Людина і світ» в одному з номерів за 1968 рік опублікував статтю «Лик уніатського душпастиря». Її автор Є.Прищєпа наводить слова брата А.Поточняка, який начебто заявив, що дійшов висновку про хворобу останнього, хоча і називає себе просто віруючим. Що ж це за віра, яка в наш час примушує людину зрєктися батька, рідні, прізвища, залишити роботу, дім, викинути всі документи і називати себе антихристом? Приблизно те ж саме начебто сказав і другий брат А.Поточняка.

Розкриваючи біографію А.Поточняка, Є.Прищєпа, зокрема, вказує, що під час фашистської окупації краю він душею і серцем був на стороні гітлерівського «нового порядку». Доля звєла його згодом з колишнім недоучкою духовної семінарії Г.Солтисом, котрий, як і А.Поточняк, не погодився з рішенням Львівського собору про ліквідацію ненависної народої унії. Разом вони почали міркувати, як найкраще полонити уяву віруючих. Нарешті, вдалися до хоч і не оригінального, та випробуваного засобу — «релігійного чуда». Підготовка проводилася за церковними традиціями: були визначені місце, час і дійові особи — Середнянська гора, 1956 рік (насправді, 1954 — В.П.), поява на хмарах «Матері Божої», очевидець Г.Кузьминська — рідня Г.Солтиса. Розмножувати опис цього «чуда» мала племінниця Катерина Кузьминська, донька Г.Кузьминської.

Прищєпа описує з насолодою розбіжності між Г.Солтисом та А.Поточняком, які начебто мали місце, а зло в діяльності останнього вбачає в тому, що будучи на нелегальному становищі, організовував паломництво на Середнянську гору, відривавши людей від праці, нормального життя, калічачи в такий спосіб їх долі (16).

Представники офіційної ідеології змальовували чорними фарбами не лише віровчення і культову практику покутників, їх лідерів, а й багатьох віруючих. Одного кілька разів притягували до кримінальної відповідальності то за зв'язки з ОУН, то за бродяжництво, дармоїдство, ухилення від суспільно корисної праці чи образу працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків. Іншого ув'язнювали за зраду Батьківщини, за крадіжку чи хуліганство. Серед покутників чимало людей нечесних, моральних, нероб. І жодної позитивної оцінки діяльності віруючих. Чимало уваги акцентувалося на розбіжностях у віровченні, поглядах між нелегальними греко-католиками та покутниками, намагаючись у такий спосіб остаточно скомпрометувати останніх. Користі від такої «інформації» було мало.

Ситуація з роками на краще не змінювалася, оскільки не мінялося ставлення органів влади до

віруючих. Так, уповноважений Ради у справах релігій у Львівській області М.Винниченко писав, наприклад, у грудні 1969 року, що догмати покутників безглузді, викликають сумнів у їх правильності навіть у фанатиків, розкладаюче впливають на віруючих. А такі ж безглузді за змістом дії покутників викликають осуд з боку всякої розсудливої людини, що в кінцевому рахунку і спричинило згасання сфери впливу течії. Протягом року зменшилася кількість послідовників, не зафіксовано жодного виявлення екстремізму з їх боку. Хоч все ще зустрічаються віруючі, котрі порушують радянські закони, норми суспільної моралі. У 1969 році ув'язнили на два роки К.Миколик і на півтора роки М.Глушко, які, стверджувалося у вироді суду, протягом тривалого часу не працювали, бродяжничали, бузувірськи ставилися до дітей, яких органи влади направили в школи-інтернати.

Уповноважений інформував своїх керівників у Москві та Києві, що на Львівщині і надалі посилено займатимуться розкладанням покутників, їх перевихованням з метою відриву від секти і залученням до суспільно корисної праці (17).

Безумовно, адміністративні заходи, тюремні ув'язнення, певні життєві проблеми робили «слухнянішими» деяких віруючих. У звітові про роботу в 1974 році уповноважений Ради у справах релігій в УРСР К.Литвин зазначав, що зменшується кількість покутників. Частина з них змінила «відкрито ворожий погляд на радянську дійсність, працює на підприємствах, у колгоспах, не відмовляється від пенсійного забезпечення, спілкується з населенням і органами влади. Послаблення впливу уніатів і покутників на населення змушує їх шукати зв'язки з православним і, особливо, католицьким духовенством».

Проте, за словами самого К.Литвина, це лише частина віруючих, до того ж не відомо яка — менша чи більша. Інша ж модернізує проповіді з метою попередження кризових явищ. Аналізуючи їх зміст, К.Литвин, до речі, не знаходить в них нічого антидержавного (18). То чи не є це кращим підтвердженням надуманості звинувачень на адресу покутників, греко-католиків у цілому?

Підсумковий акт Гельсинської наради 1975 року став важливим кроком до міжнародного контролю за дотриманням Радянським Союзом прав людини, особливо права на свободу совісті. Гельсинський процес започаткував регулярні конференції, на яких проводилися огляди церковного життя в СРСР. Після Белградської (1977 р.) конференції питання про обмеження прав віруючих постійно порушувалися на міжнародних форумах, що змушувало радянський уряд задумуватися над тим, як зняти проблему греко-католицької церкви з порядку денного відносин між Сходом і Заходом [19].

Для Радянського Союзу було б вигідним легалізувати УГКЦ, визнати помилки минулого. З одного боку, це поліпшило б стосунки із західним світом, а з іншого — нормалізувало б клімат у регіоні. Проте догматики з вищих органів

влади не могли прийняти кардинального рішення. Вони не мирилися навіть з думкою про це, не розуміючи, що минали роки, змінювалися обставини, на арену суспільно-політичного життя приходили нові покоління, але греко-католики не відмовлялися від бажання залишатися такими, якими вони були протягом століть. Тому очевидно, що конфлікт із властями був неминучим. Влада продовжувала творити єдине, що вміла — тотальне стеження за кожним кроком греко-католиків та притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності «порушників».

Щоб переконатись у справедливості сказаного, пошлемося на лист уповноваженого Ради у справах релігій в Івано-Франківській області В.Личенка від 29 грудня 1977 року, надісланий у Москву та Київ, голові облвиконкому П.Кайкану та секретареві обкому партії П.Сардачуку про паломництво покутників до святого джерела на Середнянській горі.

Автор підкреслює, що внаслідок проведеної партійними і радянськими органами роз'яснювальної роботи, розвінчання реакційної ідеології покутників, припинення їх протизаконної діяльності, притягнення найбільш злісних порушників до кримінальної та адміністративної відповідальності ця група віруючих фактично ізольована від суспільства (але ж вони громадяни СРСР — В.П.) і ніякою підтримкою населення не користується. Місцеві власті навіть воду відвели від джерела на колгоспну ферму. Проте частина віруючих ніяк не зважала на їх «турботу» про підвищення світоглядного рівня і щороку 22 грудня збиралася біля знищеного джерела. Знаючи про це, В.Личенко і в 1977 році просив колег із Закарпатської, Львівської і Тернопільської областей ужити заходів, щоб не допустити покутників з областей на Середнянську гору (в який спосіб? — В.П.). У районі с. Середнє працівники міліції в період з 20 по 24 грудня чергували, проводили відповідну профілактичну роботу. Всіма діями керував заступник обласного уповноваженого Ради С.Ганженко.

Проте близько 120 паломників намагалися проникнути до джерела. Двадцять п'ять осіб, яких міліція «підозрювала в грубому порушенні радянських законів, бродяжництві» і неодноразово попереджували про це органи влади, затримали для встановлення особистості та вирішення питання про притягнення до відповідальності. У чому полягала провина паломників, В.Личенко не пояснював. Та пояснення нікого і не цікавило. бо, наприклад, у республіканській Раді у справах релігій відповідальний працівник доручив підлеглим включити матеріал у річний звіт [20].

Подібне «викручування» рук покутникам тривало до 1981 року, коли влада завдала остаточний, по-справжньому серйозний удар, заарештувавши Г.Солтиса та його небогу К.Кузьминську, інших активістів.

Приводом для порушення кримінальної справи проти Г.Солтиса та К.Кузьминської послужили елементарні доноси, в яких подружжя — мешканці Львова — засвідчили активну релігійну пропаганду з боку підозрюваних.

У постанові Львівської облпрокуратури про порушення кримінальної справи від 21 січня 1981 року стверджувалося, що сюди надійшли матеріали стосовно керівників секти покутників, котрі займаються протягом тривалого часу під виглядом проповіді релігійного вчення діяльністю, пов'язаною із зазіханням на особистість і права громадян, спонуканням їх до відмови від суспільно корисної праці і виконання громадських обов'язків. У зібраних матеріалах є достатньо даних, котрі вказували на ознаки злочину, передбаченого ст. 209 ч. 1 Кримінального Кодексу УРСР (21).

Під час обшуку у підозрюваних вилучили деякі предмети релігійного культу, фотознімки на релігійні сюжети, церковні журнали здебільшого довоєнних років, видані переважно польською мовою, рукописні матеріали про чудо на Середнянській горі, греко-католицькі молитовники тощо. Всьому вилученому приписували антирадянський націоналістичний зміст.

Розпочалися допити, під час яких Г.Солтис зізнався, що в 1945 році закінчив духовну семінарію (це не відповідало дійсності — В.П.), заявив, що до кримінальної відповідальності притягувався за ті дії, які фактично не чинив. На думку Г.Солтиса, греко-католицизм і покутництво одне і те ж. Греко-католиків називають покутниками тому, що вони спокутують гріхи на Середнянській горі. Протоколи допитів підписувати Г.Солтис відмовлявся. Цього вистачило, аби взяти під варту, оскільки він міг втекти з-під слідства.

Другого березня 1981 року слідчий обласної прокуратури пред'явив Г.Солтису обвинувачення, яке повторювало зміст постанови від 21 січня. Новим було хіба що звинувачення в тому, що протягом 10 років не мав постійного місця проживання, займався бродяжництвом. До звинувачення за ст. 209 ч. 1 додавалася ще і ст. 214 КК УРСР.

Відкидаючи пред'явлені обвинувачення, Г.Солтис заявив на допиті 2 березня, що є віруючим греко-католиком, священником. Не є покутником, оскільки покута в ГКЦ є одним із семи таїнств покаяння. Тому віруючих греко-католицького сповідання не можна називати покутниками. Існує єдина свята соборна вселенська апостольська Христова церква. У зв'язку з цим віруючі греко-католицького сповідання не є сектантами. У них є своя церква, яка в даний час партією не визнається, всіляко переслідуються.

У євангеліях говориться, стверджував Г.Солтис, що Рим стане осередком Антихриста і вбачається, що Україна перетвориться в центр світового католицизму. Нині настали такі часи. «Мені не відоме моє становище серед віруючих греко-католиків — продовжував Г.Солтис — Я особисто ніколи не прагнув вступати в контакт з віруючими. Я ніколи не займався діяльністю, пов'язаною із замахом на особу і права громадян, із спонуканням їх до відмови від суспільно корисної праці і виконання громадських обов'язків».

За словами Г.Солтиса, після звільнення в 1967 році з місць ув'язнення він до 1974 року мешкав у Львові в одній квартирі, а з 1974 по 1976 рік — в іншій. Остання знаходилася в підвальному приміщенні і в 1976 року частково зруйнувалася. Тоді ж загубив паспорт. Бродяжництвом ніколи не займався. В останні роки мешкав у с. Перегінськ Рожнятівського району на Івано-Франківщині. Інколи навідувався до Львова. Під час одного з візитів заарештували.

Було ще чимало допитів, на яких слідчі намагалися в'язати ступінь знайомства Г.Солтиса з іншими обвинуваченими чи свідками, характер приписуваної йому релігійної агітації. Як правило, більшість допитуваних свідчили про активність Г.Солтиса, хоча він і відмовився визнати власне знайомство з ними та підписувати протоколи (22).

Зізнання Г.Солтиса прокуратурі на цей час були, власне, непотрібними. Житлово-експлуатаційна дільниця підготувала довідку, в якій зазначалося, що покутниця С.Дробот самовільно вселилася в одну із квартир, що звільнилася після смерті одинокої жінки, живе там спільно з Г.Солтисом. Обоє не прописані. У квартирі постійно збираються покутники на нелегальні зібрання.

21 січня 1981 року заарештували і дочку Г.Кузьминської Катерину, 1942 року народження. На момент арешту вона мешкала в Тернополі, ніде не працювала. Прокуратура звинувачувала її в керівництві релігійною сектою покутників і проведенні діяльності, пов'язаної з посяганням на права громадян.

Слідство тривало всього 10 днів і вже 30 січня К.Кузьминській пред'явили обвинувачення, яка його не визнала і заявила, що приблизно з 1972 року відійшла від секти, почавши вести більш світський спосіб життя. Керівником секти покутників ніколи не була.

Оскільки висунуті Г.Солтису та К.Кузьминській обвинувачення тріщали по всіх швах і минав термін слідства та утримання під вартою, слідчий обласної прокуратури порушив клопотання перед прокурором Львівської області про продовження терміну слідства, що й було зроблено 17 березні 1981 року.

Почалися нові допити, очні ставки. Зробили науково-атеїстичну експертизу вилучених під час обшуків друкованих та рукописних матеріалів, культових речей. Експерт стверджувала, що за змістом представлених на експертизу матеріалів мають культове уніатсько-покутницьке призначення та антирадянське і буржуазно-націоналістичне спрямування. В основу організаційної діяльності керівників секти покладений антикомунізм войовничого католицького і уніатського клерикалізму. Їх єднає ненависть до звершень соціалізму, комунізму, матеріалістичного світогляду, який засвідчує крах релігійної ідеології.

За словами автора експертизи, вилучені матеріали документально засвідчують, що керівники секти Г.Солтис та К.Кузьминська

завідомо розробляли інструкції антирадянського змісту і таємно їх розповсюджували серед пастви, вимагаючи повного виконання і дотримання кожним вірним. Експерт зробила висновки, котрі зіграли в судовому процесі суттєву роль. Вони варті того, щоб процитувати детальніше:

1. Секта покутників виникла в середині 50-60-х років в середовищі фанатичних прихильників ГКЦ. Секта покутників — це спроба окремих антисупільних елементів, яких очолив Г.Солтис, з допомогою проведення буржуазно-націоналістичної підривної діяльності відродити в найбільш реакційних формах клерикальне уніатське віровчення під зверхністю папи римського, яким себе оголосив Г.Солтис 9 жовтня 1973 року.

2. Віровчення секти покутників не є оригінальним і в основі не відрізняється від греко-католицького. Особливістю його є те, що окремі елементи були перенесені на покутницьку основу і пристосовані до нових умов впливу на свідомість віруючих. Гальванізуючи в такий спосіб греко-католицьке віровчення, керівник секти Г.Солтис разом із своїми спільниками спонукає рядових віруючих до порушення радянського законодавства про релігійні культу, внаслідок чого виникає небажаний конфлікт між особою віруючого і державою, який постійно посилюється з боку «проводу» секти.

3. Представлені на експертизу матеріали — книги, журнали, брошури релігійного змісту стосуються в основному пропагованого та екзальтованого католицькою та уніатськими церквами культу Богородиці. Покутники використовують цю літературу для підтвердження того, що пропаговані католицькою церквою «чудесні появи» діви Марії у Лурді, Фатімі — це пророчі предвісники «чудесної об'яви» Богородиці на Середнянській горі.

З допомогою посилення релігійного фанатизму і проповідування покутницької антисупільної ідеології керівники секти здійснюють замах на особу і її духовний світ, на права і обов'язки громадян, які охороняються і гарантовані Конституцією СРСР. Покутницький релігійний фанатизм паралізує волю людини, принижує її людську гідність, спустошує духовний світ, замикає у вузьке коло релігійного містицизму. В результаті покутники перетворюються на пасивних виконавців антисупільних наказів своїх верховодів. Опинившись поза трудовим колективом, покутники позбавляють себе його виховного впливу.

Антисупільна діяльність керівників покутництва полягає в тому, що з допомогою пасивного індивідуалізму, міщанської психології вони хочуть досягнути своєї мети — посягти недовір'я до засад соціалістичного суспільства, байдужість до прогресивних справ і звершень радянського народу на благо своєї Вітчизни (22).

На наш погляд, експерт перебрала на себе чимало функцій судових органів, даючи оцінки словам, вчинкам і зазначених осіб, і невідомих авторів. Втім, «гуманному» радянському

судочинству якраз і були потрібними подібні експертні висновки.

20 квітня 1981 року Львівська обласна прокуратура затвердила постанову про притягнення Г.Солтиса до відповідальності за ст. 209 ч. I КК УРСР. Переслідування по епізоду ведення бродячого способу життя зняли. У постанові наголошувалося, що Г.Солтис після відбуття другої міри покарання на шлях виправлення не став і, починаючи з 1970 року, був організатором і керівником бузувірської реакційної секти покутників, що діяла і діє на території західних областей України. Під приводом проповідування релігійних віровчень і виконання релігійних обрядів Г.Солтис систематично проводив діяльність, поєднану з посяганням на особу і права громадян, з спонуканням їх до відмови від громадської діяльності і виконання громадянських обов'язків.

Протягом 1970-1978 років Г.Солтис проводив неодноразово зібрання сектантів, на яких закликав не працювати в державних підприємствах і установах, шляхом повернення паспортів позбутися громадянства, відійти від світського і громадського життя тощо. Особисто схиляв до покутництва близько 10 чоловік. Окремим віруючим давав поради щодо написання віршів, що відображають їх вчення.

Г.Солтис відмовився підписувати постанову у зв'язку з релігійними переконаннями, винним себе не визнав, заявивши, що він не сектант, ніколи не був керівником секти покутників. Г.Солтис наголосив на тому, що добре знали слідчі, а саме: він греко-католицький священик. Нічого не відомо відносно того, чому віруючі-покутники вважали Царем-Христом, намісником Бога на землі. Затримали безпідставно. Ніколи не займався місіонерською діяльністю по залученню в секту нових людей.

22 квітня 1981 року пред'явили обвинувачення і К.Кузьминській, яка винною себе також не визнала, повторивши те, що говорила на допитах про відхід від течії ще в 1972 році (23).

Г.Солтис, отримавши обвинувачення, домагався нового слідства за участю представника Міжнародної спілки захисту прав людини з США чи Канади в зв'язку з тим, що слідство, на його думку, сфабриковане і його притягують до кримінальної відповідальності необґрунтовано. Слідчий Львівської прокуратури у постанові про відмову в задоволенні клопотання обвинувачуваного зазначав, що воно суперечить кримінально-процесуальному закону, безпідставне і, взагалі, не відповідає дійсності.

Судове засідання тривало всього кілька днів і вже 15 травня 1981 року оголосили вирок, в якому описувалися факти підривної діяльності Г.Солтиса і К.Кузьминської і вказувалося, що обираючи міру покарання підсудним, судова колегія бере до уваги характер та ступінь суспільної небезпеки скоєного ними злочину в групі осіб та особами, що протягом тривалого часу ніде не працювали, не виконували ніяких суспільно корисних функцій.

Г.Солтиса ув'язнили на п'ять років позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії суворого режиму із засланням на п'ять років та конфіскацією всього особистого майна. К.Кузьминській відміряли термін у два роки позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії загального режиму. При цьому судді знехтували заявою обох підсудних про те, що вони важко хворі люди (24).

Після 1981 року в документах партійних і радянських органів про покутників майже не згадується. Це означало лише одне, а саме те, що течія фактично припинила існування.

Нам не вдалося поки що віднайти архівні матеріали, з яких можна було б дізнатися про подальшу долю Г.Солтиса, К.Кузьминської, інших ув'язнених активістів течії. Немає й архівних даних, які б пояснювали реальні причини занепаду. Тому висловимо власне припущення. Але спочатку варто дати відповідь на запитання, чи були насправді покутники сектою?

На наш погляд, покутників не можна називати сектантами, оскільки їх структура, вчення не підпадають під дію ознак, характерних для секти, висловлених, наприклад, проф. Анатолієм Колодним у «Релігієзнавчому словнику» (К., 1996). До речі, Г.Солтис заперечував свою належність до сектантів. Назву «секта покутників» дали, імовірно всього, представники офіційної ідеології, органів влади, аби певним чином принизити їх в очах мас віруючих, яким церква

завжди навіювала думку про неповноцінність сектантів. Наяву лише окремі елементи, притаманні секті, чого явно замало для того, щоб віднести покутників до сектантів.

Що ж стосується реальних причин занепаду течії, то їх кілька. По-перше, радикалізм покутників у питаннях віровчення і культу не знайшов значного поширення і відтворення серед віруючих і тому в умовах активізації греко-католиків частина вірних влилася в їх ряди. По-друге, постійні переслідування органами влади покутників, притягнення їх до кримінальної відповідальності, позбавлення батьківських прав спричинили відхід інших покутників від активної участі в русі. По-третє, найактивнішим віруючим нав'язували іншу систему цінностей у в'язницях російського міста Владимира, у таборах Мордовії чи Магадану...

Таким чином, майже чвертьвікова історія руху покутників у Радянському Союзі свідчить, що тоталітарна держава не здатна забезпечити громадянам демократичні права і свободи, зокрема свободу совісті, не вмис і не хоче врегульовувати конфліктні ситуації, що виникають у питаннях віри, роблячи ставку здебільшого на силове розв'язання проблеми, наслідком чого є, як правило, ізоляція частини віруючих громадян, несприйняття ними гасел офіційної ідеології, багатьох акцій державних органів явно недемократичного характеру. У неоголошеній війні проти власних підданих програє держава...

Примітки:

1. Архів Управління Служби безпеки України по Львівській області (далі АУСБУЛО). — Спр.П39952.
2. Там само. — Спр.П25682. — Т.2, арк. 11-16.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ).-Ф.1, оп.24, спр.5908.- Арк.31.
4. Шиш А. Уніати-покутники. Хто вони? — Ужгород, 1987. — С.53-54, 99, 105-106; АУСБУЛО. — Спр.П25682. — Т.2.- Арк.103-108.
5. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України).-Ф.4648, оп.5, спр.6.- Арк.163-165.
6. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). - Ф.Р-1332, оп.2, спр.37.- Арк.75-77.
7. Там само.- Спр.38.- Арк.27.
8. ЦДАВО України.- Ф.4648, оп.7, спр.446.-Арк.28.
9. Там само.- Арк.30-31.
10. Там само.- Арк.124-125.
11. ЦДАГОУ. -Ф.1, оп.25, спр.42.- Арк.2-3.
12. Там само.
13. Там само.- Арк.5-7.
14. Шиш А. Уніати-покутники. Хто вони? — С.96-97.
15. ДАЛО. -Ф.Р-1332, оп.2, спр.41.- Арк.145.
16. Прищепа Є. Лик уніатського душпастиря // Людина і світ. — 1968. — №11. — С.36-37.
17. ДАЛО. -Ф.Р-1332, оп.2, спр.42.- Арк.267.
18. ЦДАГОУ. -Ф.1, оп.25, спр.1040.- Арк.42.
19. Боцюрків Б.Українська греко-католицька церква в катакомбах // Ковчег. — 1993. — Ч. 1. — С.139.
20. ЦДАВО України. -Ф.4648, оп.7, спр.76.- Арк.14-17.
21. АУСБУЛО. Спр.П25682. — Т.1.- Арк.1-14.
22. Там само. — Т.2.- Арк.109-119.
23. Там само. — Т.3.- Арк.286-294.
24. Там само. — Т.4.- Арк.126-136.

